

POWSZECHNA ENCYKLOPEDIA FILOZOFII

3

E-Gn

POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU • LUBLIN 2002

A U T O R Z Y H A S E Ł

STANISŁAW BAFIA
 JACEK BANAŚ
 FRANCISZEK BARGIEŁ
 RAFAŁ BARTCZUK
 CZESŁAW BARTNIK
 JACEK BARTYZEL
 WIESŁAW BATOR
 JANUSZ BAZYDŁO
 ANDRZEJ BEDNARCZYK
 ANTONI BEDNAREK
 TADEUSZ BIESAGA
 KRZYSZTOF BOCHENEK
 MAŁGORZATA BORKOWSKA
 LESŁAW BOROWSKI
 ANNA BUCZEK
 PAWEŁ BYTNIIEWSKI
 ZDZISŁAW CHLEWIŃSKI
 WOJCIECH CHUDY
 BARBARA CHYROWICZ
 MARIAN CISZEWSKI
 CHRISTOPHER M. COOPE
 MAREK CZACHOROWSKI
 BOŻENA CZERNECKA
 JANUSZ DANECKI
 ROMAN DAROWSKI
 BOGDAN DEMBIŃSKI
 WŁODZIMIERZ DŁUBACZ
 JULIUSZ DOMAŃSKI
 AUGUSTYN ECKMANN
 ANNA FLIGEL
 JACEK FRYDRYCH
 PAWEŁ P. FURDZIK
 BOGUMIŁ GACKA
 JANINA GAJDA-KRYNICKA
 JADWIGA GAZDA
 CZESŁAW GIL
 ALEKSANDRA GONDEK
 FRANCISZEK GRENIUK
 RAFAŁ GRUSZNIK
 KAZIMIERZ GRYŻENIA
 ARKADIUSZ GUDANIEC
 PRZEMYSŁAW GUT
 ZYGMUNT HAJDUK
 GRZEGORZ HETMAN
 MARZENNA JAKUBCZAK
 HONORATA JAKUSZKO
 ELŻBIETA JANUSZEWSKA
 ANDRZEJ JANUSZEWSKI

PIOTR JAROSZYŃSKI
 JOANNA JUDYCKA
 STANISŁAW JUDYCKI
 HELMUT JUROS
 JANUSZ JUSIAK
 ZENON KAŁUŻA
STANISŁAW KAMIŃSKI
 ANNA KAWALEC
 PAWEŁ KAWALEC
 STANISŁAW KICZUK
 BARBARA KIEREŚ
 HENRYK KIEREŚ
 AGNIESZKA KIJEWSKA
 JÓZEF KOSIAN
 KRZYSZTOF KOŚCIOR
 LUDWIK KOSTRO
 STANISŁAW KOWALCZYK
 MAŁGORZATA KOWALEWSKA
 STANISŁAW KOZAKIEWICZ
 AGNIESZKA KOZYRA
 JAN KRACIK
 MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC
 JÓZEF KRUKOWSKI
 MAŁGORZATA KRZAK-ZIÓŁEK
 MACIEJ KUCIA
 TADEUSZ KWIATKOWSKI
 MAREK LECHNIK
 AGNIESZKA LEKKA-KOWALIK
 WŁADYSŁAW ŁYDKA
 ANDRZEJ MARYNIARCZYK
 PAWEŁ MAZANKA
 JANUSZ MAĆZKA
 JERZY MISTIUREK
 WINCENY MYŚCZOR
 MAREK OSMAŃSKI
 REET OTSASON
 ZBIGNIEW PAŃPUCH
 JAROSŁAW PASZYŃSKI
 TOMASZ PAWLIKOWSKI
 HENRYK PIERSA
 ZBIGNIEW PODGÓRZEC
 RYSZARD POLAK
 KAZIMIERZ POPIELSKI
 WALDEMAR PRUSIK
 ROBERT T. PTASZEK
 ARKADIUSZ ROBACZEWSKI
 JERZY ROGACZEWSKI
 ZENON E. ROSKAL

MONIKA RYSAK
 PAWEŁ SAJDEK
 EUGENIUSZ SAKOWICZ
 ZBIGNIEW SAREŁO
 PAWEŁ SKRZYDLEWSKI
 JAN SOCHOŃ
 WOJCIECH SOKOŁOWSKI
LECH STACHOWIAK
 KATARZYNA STĘPIEŃ
 JANUSZ STRYJECKI
 TADEUSZ STYCZEŃ
 ADAM SZAFRAŃSKI
 ANDRZEJ SZOSTEK
 TADEUSZ SZUBKA
 AGATA SZYMANIAK
 SZCZEPAN ŚLAGA
 PAWEŁ TARASIEWICZ
 JERZY TUPIKOWSKI
 JÓZEF TUREK
 ANDRZEJ WAWRZYŃSKI
 HENRYK WĄSOWICZ
 ROMUALD J. WEKSLER-WASZKINEL
 MARIAN WESOŁY
 JÓZEF WĘCŁAWIK
 STANISŁAW WIELGUS
 ALFRED M. WIERZBICKI
 JÓZEF WILK
 ZBIGNIEW WIT
 JERZY WITCZAK
STANISŁAW WITEK
 MARIAN WNUK
 ANNA I. WÓJCIK
 KAZIMIERZ WÓJCIK
 KRZYSZTOF WROCYŃSKI
 ZBIGNIEW WRÓBLEWSKI
 ANDRZEJ WUJEK
 MARIA ZACHARA
 DARIUSZ ZALEWSKI
 JURIJ ZAŁOSKA
 TERESA ZAWOJSKA
 ZOFIA J. ZDYBICKA
 EDWARD I. ZIELIŃSKI
 MACIEJ ST. ZIĘBA
 STANISŁAW ZIĘBA
 ANNA Z. ZMORZANKA
 JÓZEF ZON
ANTONI ZWIERCAN
 JÓZEF ŻYCIŃSKI

K O M I T E T N A U K O W Y

PROF. DR HAB. MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC OP – Przewodniczący
*Prezes Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Doctor Honoris Causa Multiplex, członek PAN i PAU
Academia Scientiarum et Artium Europaea, Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis*

PROF. ABELARDO LOBATO OP
Dyrektor Società Internazionale Tommaso d'Aquino, Rektor Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

PROF. DR HAB. ANDRZEJ MARYNIARCZYK SDB – Zastępca Przewodniczącego
Wiceprezes Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Członek Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

PROF. DR HAB. PIOTR JAROSZYŃSKI
Członek Zarządu Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu

PROF. DR HAB. HENRYK KIEREŚ
Członek Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu

PROF. DR HAB. ZOFIA J. ZDYBICKA USJK
Członek Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

Z E S P Ó Ł R E D A K C Y J N Y

ANDRZEJ MARYNIARCZYK – Redaktor naczelny
ELŻBIETA GRENDECKA – Sekretarz redakcji
TERESA ZAWOJSKA – Redaktor prowadzący
AGATA SZYMANIAK – Redaktor bibliografii i skrótów

Redaktorzy naukowi działów

MAREK CZACHOROWSKI (*etyka*), PIOTR JAROSZYŃSKI (*filozofia kultury*)
HENRYK KIEREŚ (*filozofia sztuki, teoria poznania*), MAŁGORZATA KOWALEWSKA (*filozofia polska*)
MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC (*metafizyka, antropologia*), PIOTR KULICKI (*logika*)
AGNIESZKA LEKKA-KOWALIK (*metodologia nauk, filozofia współczesna*), REET OTSASON (*filozofia arabska*)
ZENON E. ROSKAL (*filozofia przyrody*), KAZIMIERZ WÓJCIK (*filozofia polska, filozofia średniowieczna*)
KRZYSZTOF WROCZYŃSKI (*filozofia prawa*), ZOFIA J. ZDYBICKA (*filozofia Boga i religii*)
MACIEJ ST ZIĘBA (*filozofia Wschodu*)

Opracowanie listy haseł

PAWEŁ GONDEK, ANDRZEJ MARYNIARCZYK, MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN
ZBIGNIEW PAŃPUCH, PAWEŁ SKRZYDLEWSKI, MACIEJ ST. ZIĘBA

Korekta lingwistyczna

ARKADIUSZ GUDANIEC (*język grecki, łaciński, włoski*)
REET OTSASON (*język angielski, francuski, niemiecki, hiszpański*)

Korekta techniczna

TOMASZ GÓRKA (*kierownik korekty*)
ROMAN Blicharz, Wojciech Daszkiewicz, Ksawery Skowron

Współpracujący z redakcją

PIOTR BABIUCH, GRAŻYNA BURY, WŁODZIMIERZ DŁUBACZ
MAŁGORZATA KRZAK-ZIÓŁEK, ANNA NAWRACAŁA, MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN
ARKADIUSZ ROBACZEWSKI, KATARZYNA STĘPIEŃ

POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU
składa podziękowanie osobom indywidualnym
dzięki pomocy których ukazuje się trzeci tom Powszechnej Encyklopedii Filozofii.

Słowa podziękowania raczą przyjąć następujące osoby:
Henryk Dyrda, Jacek Bauer, Irena Krajewska, Helena Malicka, Mieczysława Mirosław,
Jerzy Okrzesa, Marek Piotrowski, Czesław Podgórski, Barbara Pszczołkowska, Roman Rojek, Józefa
Sałacka, Anna i Jacek Skorupscy, Paweł Świetlikowski, Pelagia Wszola, Edward Wyciśłok.

Projekt okładki i stron tytułowych
JERZY DURAKIEWICZ

Skład komputerowy
GRZEGORZ KRAMAREK I PIOTR KŁOSOWSKI

Tom III ukazał się mimo odmowy dofinansowania przez Komitet Badań Naukowych

© Copyright by Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu
LUBLIN 2002

ISBN 83-914431-0-8
ISBN 83-914431-8-3 (t. III)

Wydawca
POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU
sec. Società Internazionale Tommaso d'Aquino

Adres
Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, Katedra Metafizyki KUL,
tel./fax (0-prefix-81) 445-45-38, e-mail: tomasak@kul.lublin.pl

Druk i oprawa
Zakład Graficzny „Colonel”, Kraków, ul. Dąbrowskiego 16

W doktrynie religijnej znajdują się często tezy metafizyczne o ostatecznej podstawie rzeczywistości. Dla tradycji chrześcijańskiej tą ostateczną podstawą jest koniecznie istniejący Bóg, pojęty jako osoba. E. krytycznie odnosi się do personifikacji Boga, aczkolwiek przyznaje, że z uwagi na niektóre praktyki religijne, np. modlitwę, jest to postawa zupełnie zrozumiała. Uważa jednak, że z metafizycznego punktu widzenia Boga najlepiej jest pojmować jako fundament kreatywności, jako rodzaj pierwotnej energii.

An Interview with Dorothy E., Cogito 8 (1994), 115–122; P. Gutowski, *Poza moralizmem i cynizmem*, Znak 47 (1995) z. 11, 152–157; tenże, *Procesualistyczna metafizyka Dorothy E.*, Znak 53 (2001) z. 6, 65–77; *Natura, społeczeństwo i moralność. Z profesor Dorothy E. rozmawia Tadeusz Szubka*, tamże, 78–89.

Tadeusz Szubka

EMOTYWIZM (łac. emotio – wzruszenie, emocja) – stanowisko w metaetyce, odmawiające sądom etycznym wartości logicznej, a traktujące je jako wyraz ludzkich życzeń, zachęt, rad, rozkazów, ekspresję emocji; jest to stanowisko akognitywistyczne, w którym utrzymuje się, że nie jesteśmy w stanie poznać tego, co dobre czy powinno moralnie.

Początków e. można doszukiwać się w pracach D. Hume'a: *A Treatise of Human Nature* (I–II, Lo 1739; *Traktat o naturze ludzkiej*, I–II, Kr 1951–1952) oraz w *An Enquiry Concerning the Principles of Morals* (Lo 1751; *Badania dotyczące zasad moralności*, Wwa 1975), w których podważa on możliwość racjonalnego uzasadnienia moralności. Zgodnie ze swoim empiryzmem stanął na stanowisku, że rozum ludzki może formułować jedynie dwojakiego rodzaju sądy: o spostrzeganych faktach (sądami tymi posługują się nauki ścisłe) oraz o abstrakcyjnych relacjach (sądami tymi posługuje się matematyka i logika). Sądy o powinności moralnej znajdują się poza tym podziałem – nie są sądami racjonalnymi, nie ma bowiem racjonalnego przejścia od empirycznego „jest” do moralnego „powinien” (is – ought). Sądy o powinności moralnej nie są dziełem rozumu, lecz wynikiem emocjonalnej reakcji wobec zastanych faktów (np. wobec faktu, że ktoś jest głodny, ktoś został zraniony czy zabity).

Do rozwoju e. przyczynili się, nawiązujący do empiriokrytycyzmu E. Macha, przedstawiciele Koła Wiedeńskiego (M. Schlick, R. Carnap, H. Reichenbach, H. Geigl, P. Frank, K. Gödel.

H. Hahn, V. Kraft, O. Neurath, F. Waismann), jak również nawiązujący do empiryzmu G. Berkeley'a i D. Hume'a empirycy bryt. (B. Russell, L. Wittgenstein). Wytworzony w tych ośrodkach logiczny pozytywizm torował drogę e. skrajnemu (R. Carnap, A. J. Ayer, A. Hägerström, Ch. L. Stevenson, M. Ossowska). Obok niego rozwijał się e. umiarkowany (J. O. Urmson, R. M. Hare).

Zgodnie z zasadami pozytywizmu logicznego Ayer podzielił całą wiedzę na twierdzenia analityczne i empiryczne: pierwsze nie dotyczą rzeczywistości – są prawdziwe na zasadzie treści użytych w nim pojęć; drugie rejestrują fakty empiryczne – są tylko prawdopodobne i muszą być zweryfikowane przez doświadczenie zmysłowe. Pierwszymi posługują się logika i matematyka, drugimi – nauki ścisłe.

Przyjęcie takiego podziału wiedzy, zvl. weryfikacjonistycznej teorii znaczenia, prowadziło do likwidacji metafizyki oraz etyki. Wg Ayera wszystkie sądy, które nie dają się empirycznie zweryfikować, są zdaniem bezsensownymi. Sądów etycznych nie można zaliczyć ani do analitycznych, ani do empirycznych; nie są one tautologiami, nie stwierdzają ani relacji idealnych, ani faktów empirycznych; orzeczniki tych sądów nie orzekają jakiegokolwiek kwalifikacji empirycznej przedmiotu; nie można ich potwierdzić w doświadczeniu zmysłowym, nie są więc sądami, o których można orzekać, że są prawdziwe albo fałszywe. Są zdaniami bezsensownymi, a pojęcia etyczne są pseudo-pojęciami.

Dotychczas stosowano, wg Ayera, 4 rodzaje sądów: a) sądy będące definicjami terminów etycznych, którymi zajmuje się metaetyka; b) sądy dotyczące doświadczenia moralności, czyli sądy o faktach psychicznych i ich przyczynach, którymi posługuje się psychologia czy socjologia moralności; c) sądy będące zachętą do cnoty moralnej; d) sądy etyczne będące wyrazem ekspresji naszych uczuć. Etyka może zajmować się jedynie pierwszym rodzajem sądów i wtedy zredukowana jest do metaetyki. Drugi rodzaj sądów należy do psychologii lub socjologii, trzeci nie jest sądem w sensie ścisłym, lecz zachętą lub rozkazem; podobnie czwarty nie jest sądem o czymś, lecz środkiem ekspresji naszych emocji (*Language, Truth and Logic*, Lo 1948, 143). Sądy etyczne nie są więc twierdzeniami o moich uczuciach (np. że odczuwam oburzenie lub aprobatę wobec czegoś), ale są zewnętrzną ekspresją tych uczuć, czyli ich

wybuchem (jak wybuch śmiechu, płaczu). W tym ujęciu dyskusja o wartościach, a nawet o adekwatnych do nich uczuciach, jest bezprzedmiotowa.

Mniej radykalną wersję e. rozwinął Stevenson. W przeciwieństwie do Ayera, nie wykluczał etyki z nauk filozoficznych. Sądził, że emotywnie znaczenie terminów etycznych jest ważnym przedmiotem badań w etyce. W duchu e. twierdził, że język etyki z istoty swej występuje nie tyle w funkcji deskryptywnej, co w funkcji dynamicznej: emotywniej, perswazyjnej, której celem jest oddziaływanie na innych, wywoływanie w nich odpowiednich skutków, postaw, uczuć sympatii czy antypatii. Przez emotywną tendencję słów „dobry” lub „zły” wywołujemy określone afektywne nastawienia, wywieramy wpływ na postawy, zachęcamy lub zniechęcamy do pewnych działań, chcemy aby pewnych czynów dokonywali, a innych unikali. W perswazyjnym użyciu terminów etycznych emocjonalnie pozytywnemu wyrażeniu nadajemy często nowe konceptualne znaczenie po to, aby wpłynąć na kogoś, zmienić jego nastawienie, wyperswadować mu coś. Zdobywamy przychylność dla naszych poglądów czy zasad moralnych, wywołujemy lepszą ocenę nas samych.

Stanowisko e. zmodyfikował Hare, twierdząc, że istotny dla sądów etycznych jest nie wpływ, lecz rada. Gdy ktoś pyta, co powinien zrobić, nie oczekuje, aby nakłonić go do określonego czynu, lecz by mu udzielić rady i przedstawić argumenty przemawiające za lub przeciw zajętemu stanowisku. Pierwszorzędną funkcją języka etyki jest funkcja preskryptywna, natomiast funkcje emotywna i deskryptywna są marginalne. W dyskursie moralnym formułujemy rady, zalecenia i towarzyszymy komuś w dokonywaniu czynu. W preskrypcji, wyrażonej w formie: „powinieneś to zrobić”, nie chodzi nam o wywarcie emocjonalnego wpływu, ale o to, aby ktoś wykonał to, co jest wyrażone w sformułowanej radzie. Znaczenie preskryptywne języka etycznego jest wg Hare'a nadrzędne i niezależne od znaczenia deskryptywnego, a nawet wartościującego. W odróżnieniu od sądów deskryptywnych, które są sądami jednostkowymi, sądy preskryptywne są uniwersalne. Formułując sąd deskryptywny, dotyczący jednostkowej sytuacji, dokonujemy sądu odnoszącego się do każdej sytuacji tego typu. Preskrypcja „powinieneś” odnosi się nie tylko do mojego rozmówcy, lecz do każdego, kto znajdzie się w tego typu sytuacji. Zasada uniwersalizacji

zbliża preskrytywizm do formalizmu etycznego I. Kanta.

Za osiągnięcie e. można uznać przeanalizowanie funkcji emotywniej, ewokatywnej i preskryptywnej terminów etycznych. Wykluczanie albo niedoceniecie funkcji informatywnej dyskursu moralnego wynika z przyjętych a priori założeń logicznego pozytywizmu i pragmatyzmu. W empirycznym pragmatyzmie język etyczny badano nie od strony jego informatywnej zawartości, lecz od strony skutków jego oddziaływania. Nie zajmowano się tym, że sąd coś stwierdza, lecz że coś z kimś czyni – analizowano oddziaływanie języka na nasze przekonania, a nie zawarte w języku uzasadnienia tych przekonań. Przedmiotem analizy była nie prawda, lecz skuteczność oddziaływania, czyli wzbudzanie uczuć, przekonań, postaw. Gdyby język etyczny występował tylko w funkcji emotywniej, to wszelki dyskurs, w tym również dyskurs moralny, byłby irracjonalną psychologiczną presją, służącą skutecznej manipulacji innymi (G. J. Warnock).

E., zacierając różnice pomiędzy manipulacyjną i niemanipulacyjną komunikacją ludzką i proponując werbalną przemoc jednych wobec drugich, ujawnia, że nie wyraża racjonalnie zbudowanej teorii moralności, umożliwiającej sensowny dialog na temat tego, co jest dobre a co złe (A. MacIntyre).

M. Schlick, *Fragen der Ethik*, W 1930, F 1984 (*Zagadnienia etyki*, Wwa 1960); R. Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, Lo 1935, NY 1979 (*Filozofia i składnia logiczna*, w: tenże, *Filozofia jako analiza języka nauki*, Wwa 1969, 5–66); A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic*, Lo 1936, 2001; C. L. Stevenson, *The Emotive Meaning of Ethical Terms*, Mind 46 (1937), 10–31; tenże, *Ethics and Language*, NH 1944, NY 1979; S. E. Toulmin, *An Examination of the Place of Reason in Ethics*, C 1950; R. M. Hare, *The Language of Morals*, Ox 1952; A. Hägerström, *Inquiries into the Nature of Laws and Morals*, Sto 1953; A. J. Ayer, *Logical Positivism*, Lo 1959; W. Frankena, *Ethics*, EC 1963, 1973²; R. M. Hare, *Freedom and Reason*, Ox 1963; C. L. Stevenson, *Facts and Values. Studies in Ethical Analysis*, NH 1963; M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1947, 1994; T. Styczeń, *W sprawie przejścia od zdań orzekających do zdań powinnościowych*, RF 14 (1966) z. 2, 65–80; G. J. Warnock, *Contemporary Moral Philosophy*, Lo 1967; J. O. Urmson, *The Emotive Theory of Ethics*, Lo 1968; H. Juro, „*Błąd naturalistyczny*” a tomistyczne określenie dobra, RF 20 (1972) z. 2, 41–67; T. Styczeń, *Problem możliwości etyki, jako empirycznie uprawomocnionej i ogólnie ważnej teorii moralności*, Lb 1972; M. Hempoliński, *Brytyjska filozofia analityczna*, Wwa 1974; P. Foot, *Virtues and Vices*, Be 1978; A. MacIntyre, *After Virtue. A Study in Moral Theory*, Lo 1981, 1985² (*Dziedzictwo cnoty. Studium z teo-*

rii moralności, Wwa 1996); A. Gibbard, *Wise Choices, Apt Feelings*, C 1990; R. M. Hare, *Moral Thinking*, Ox 1991; S. Blackburn, *Essays on Quasi-Realism*, NY 1993; S. Darwall, A. Gibbard, P. Railton, *Moral Discourse and Practice*, NY 1997.

Tadeusz Biesaga

EMPEDOKLES Z AGRYCENTU (Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντίνος, z Akragantu na Sytylii) – filozof, lekarz, przyrodnik, poeta, ur. ok. 495, zm. ok. 435 przed Chr.

Syn Metona z arystokratycznego rodu; zaangażowany w życie polityczne Agrycentu jako przeciwnik oligarchii i tyranii miał zrezygnować z ofiarowywanej mu władzy królewskiej. Orientacja polityczna E., a zwł. stosunek do demokracji i zaangażowanie w działalność partii demokratycznej w Agrycentie nie są dostatecznie potwierdzone przez świadectwa bio- i doksograficzne. Tradycja starożytna potwierdza jego związki z wspólnotami pitagorejskimi, z których miał zostać wykluczony za to, że „filozofował publicznie” (δამოსία φιλοσοφέν [damosía philosophén]), jak też związki ze szkołą eleatów; znany był z biegłości w retoryce.

Wokół życia E. już w starożytności narosło wiele legend: Herakleides z Pontu w piśmie *O stanie pozornej śmierci* (Περὶ ἕκτου [Perí héktonu]) podaje, że E. przywrócił do życia zmarłą kobietę, wierzył w to, iż dusza uwikłana w koło żywotów (παλιγγενεσία [palingenesía]) odradza się w kolejnych wcieleniach (twierdził, że jak Pitagoras, pamięta swoje wszystkie poprzednie wcielenia). Diogenes Laertios podaje, iż E. zakończył życie rzucając się do Etny (lub zniknął w tajemniczy sposób po złożonych bogom ofiarach). W starożytności przypisywano E. autorstwo wielu pism: m.in. *O naturze* (Περὶ φύσεως [Perí phýseos]), *Pieśni oczyszczenia* (Καθαρμῶν [Katharmói]), *Traktatu medycznego* (Ἱατρικά [Iatriká]). Do naszych czasów zachowały się tylko frg. dwóch pierwszych pism – poematów o charakterze dydaktycznym napisanych pięknym wierszem heksametrycznym. Poemat filozoficzny *O naturze*, kierowany jako pouczenia do ucznia Pauzanasza, sytuuje E. w kręgu jońskie filozofii natury, szukającej pierwszych zasad i przyczyn (ἀρχή, ἀρχαί [arché, archái]) w elementach materialnych (στοιχεῖα [stoichéia]), lecz w przeciwieństwie do swych poprzedników monistów E. przyjmuje, iż istnieją cztery ἀρχαί, nazywane przez niego „korzeniami

wszecrzeczy” (τέσσαρα πάντων ῥιζώματα [téssara panton rhidzómata]) i utożsamiane z elementami: ogień – nazywany przez E. Zeusem (Ζεὺς [Dzeus]), powietrze – nazywane Herą (Ἥρα [Hera]), ziemia – nazywana Hadesem (Ἅϊδωνεύς [Aidonéus]) i woda – Nestis (Νῆστις); cztery elementy jako zasady nie podlegają zmianom jakościowym ani przekształceniom, jak zasady poprzedników E.; były one, są i będą zawsze tożsame ze sobą i jakościowo niezmiennie, mogą się tylko łączyć ze sobą lub rozdzielać; nie mają w sobie źródła swego ruchu ani zmiany. E. jako pierwszy zerwał z jońskim hylozoizmem, odrywając źródło ruchu i siłę sprawczą od zasady. Łączenie i rozdzielanie elementów dokonuje się za sprawą dwóch sił: Miłości (φιλία [philía]), nazywanej przez E. Afrodytą (Ἀφροδίτη, Γηθοσύνη [Aphrodite, Gethosyne]), która łączy i spaja to, co różne, oraz Nienawiści (Νεῖκος [Néikos]), która dzieli i różnicuje to, co połączone; te dwie siły sprawcze mają, podobnie jak elementy, status substancjalny i są równosilne, dokonał zatem podziału zasad (αρχαί [archái]) na zasady bierne i czynne.

E. przyjmował cykliczne powstawanie i ginienie świata – kosmosu, podporządkowane stałemu i niezmiennemu prawu konieczności, wpisane w stale powtarzający się, nie mający początku ani końca czteroetapowy cykl zmian całokształtu rzeczywistości, które dokonują się w następujących przemienne po sobie aktach przewagi i dominacji zasad czynnych – Miłości i Nienawiści. Jako pierwszy opisuje E. stan, w którym panuje Miłość, która zespala ściśle cztery elementy, tworząc Jedno (Ἔν [Hen]); stan ten określa jako „doskonałą kulę” (Σφαῖρος [Spháiros]), nazywając ją również bogiem. W okresie panowania Miłości, Nienawiść usunięta jest poza obszar materii elementów. Drugi etap to podział i różnicowanie Jedni-Sfajrosa przez działanie Nienawiści, przed którą Miłość ustępuje, etap równowagi zasad czynnych, dzięki której wyodrębnić się może świat – kosmos, rzeczy i istoty żywe. Etap trzeci to całkowite panowanie Nienawiści, pod wpływem której świat-kosmos rozpada się, a elementy istnieją oddzielnie, niez mieszane w postaci czwór-wielości. Etap czwarty to stan ponownego łączenia się elementów. Cykle te powtarzają się regularnie. Świat-kosmos powstaje i ginie w cyklu drugim i czwartym, E. jednak podkreśla, iż nie istnieje nic takiego, jak narodziny (γένεσις [génesis]), pojmowane jako powstanie z nicości, ani śmierć

